

Г. В. ТОЛКАЧОВА

Ганна Вікторівна Толкачова, здобувач Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ПРОБЛЕМИ ВИНИКНЕННЯ, РОЗВИТКУ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ І СВОБОД ДИТИНИ У СВІТОВІЙ ТА ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ (ОКРЕМІ АСПЕКТИ)

Не викликає сумніву, що нині, у період економічної кризи та проведення антитерористичної операції на сході країни, особлива увага політиків та науковців приділяється створенню необхідних умов гарантування прав і свобод людини та дитини зокрема, які найчастіше порушуються та/або обмежуються.

Діти – це майбутнє нації, тому держава має постійно дбати про забезпечення належних умов для повного і всебічного розвитку їх особистості, не зважаючи на жодні політичні, економічні та інші чинники. Дитина – малолітня або неповнолітня особа, яка має особливі потреби, але в силу свого віку не спроможна самостійно захистити свої права та інтереси, тому на особливу увагу заслуговує розроблення й впровадження механізму забезпечення прав та свобод дитини.

Протягом усіх етапів розвитку людської цивілізації найвидатніші вчені і філософи не залишалися осторонь питань вивчення правового статусу дитини, її виховання в суспільстві тощо.

Так, філософ Стародавньої Греції Арістотель (384–322 до н.е.), аналізуючи розрив між проголошеними та реально існуючими правами, вказав на необхідність законодавчо закріпити певні права дитини. Окрім того, Арістотель вважав необхідним встановлення вікового обмеження для народження дітей. На його думку, сім'я є осередком первинної соціалізації дитини, тому батьки впливають на дитину значно більшою мірою, аніж держава. Арістотель піддавав осуду спартанську виховну систему, що характеризувалася жорстокістю по відношенню до дитини, непосильними фізичними вправами, важкими умовами виживання, оскільки таке вузьке спрямування на фізичне виховання гальмувало розумовий, духовний, культурний розвиток спартанців та порушувало права дитини¹.

Відомий римський філософ Луцій Анней Сенека (4 р. до н.е. – 65 р.) не цінував дітей як особливу категорію суспільства, висловлював байдуже ставлення до їх загибелі. Певну увагу філософ приділяв окремим питанням зловживання дітьми, він засуджував їх сексуальну експлуатацію².

Напрацювання у сфері забезпечення прав та свобод дітей також знаходимо у вченнях Плутарха та Квінтіліана. Зокрема, Плутарх (46–127 рр.) застерігав батьків від жорстокої поведінки з дітьми, закликав уникати фізичних покарань, прирівнюючи дитину до святині³.

У свою чергу, давньоримський філософ Марк Фабій Квінтіліан (35–100 рр.) вважав, що метод фізичного покарання, застосування сили з боку батьків пригнічував дитину й виховував у ній раба. У Квінтіліана дитина асоціювалася з «дорогоцінною посудиною», тому вимагала бережливого та уважного ставлення до неї, гідного її наповнення⁴.

Таким чином, можемо зробити висновок, що протягом Античного періоду розвитку світової історії відбувалося формування правового статусу дитини. Осмислення даного питання відповідало тогочасному розвитку суспільства та виходило передусім із державної доцільності.

Становлення християнської релігії у добу Середньовіччя впливало на з'ясування сутності прав та свобод дітей Томи Аквінського, Іоанна Петріці та інших. Слід зазначити, що у період Середньовіччя наукові погляди базувалися на релігійних переконаннях, що зумовило визнання нерівності прав дітей за статевою ознакою, необхідності дотримання суворої дисципліни, підкорення дитини, невизнання дитинства як особливого періоду в житті людини.

Початок видавничої справи у період Нового часу дав можливість спостерігати еволюцію наукових досліджень щодо питання правового статусу дітей, особливостей їх виховання та навчання.

Зокрема, англійський філософ Томас Мор (1478–1535 рр.) у творі «Утопія» значну увагу приділяє питанням виховання дитини з урахуванням індивідуальних особливостей. Він зазначає, що всі діти мають отримати однакове суспільне виховання і початкову освіту. Таким чином, вже на початку XVI ст. Мор висунув ідею загального обов'язкового навчання⁵.

Відомий мислитель XVIII ст. І. Кант (1778–1843 рр.) вважав, що виховання дитини є найбільшою й найскладнішою проблемою з усіх, що виникають перед людиною. На його думку, виховувати – означає формувати особистість, яка є вільною в діяльності, знає собі ціну і усвідомлює себе часткою суспільства. Проте свобода особистості не повинна обмежувати свободу інших. Аналогічно, скеровування волі дитини в потрібному руслі не дає права наставникам впроваджувати рабську дисципліну. Одна з провідних проблем виховання полягає у вмінні поєднувати повагу до свободи особистості вихованця з необхідністю певного насилля над його бажаннями. І. Кант закликав розвивати у дітей почуття поваги до прав та свобод особистості⁶.

Своє бачення процесу виховання виклав також французький філософ Жан-Жак Руссо (1712–1778 рр.) у творі «Еміль, або про виховання». На його думку, основою виховання дитини має бути теорія вільного вихо-

вання за законами природи, в центрі якої стоїть свобода особистості. Він також заперечує авторитаризм у вихованні та методи покарання й примусу, які обмежують або порушують права дитини⁷.

На початку ХХ ст. шведська письменниця та психолог Еллен Кей (1849–1946 рр.) видала книгу «Століття Дитини», в якій вперше був сформульований принцип свободи дитини, у тому числі право на особисте дитяче життя та недоторканність внутрішнього світу, право на збереження своєї неповторності⁸.

Таким чином, вивчаючи наукові праці щодо захисту прав та свобод дитини у епоху Нового часу в Європі, варто зазначити, що протягом вказаного періоду почали зароджуватися гуманістичні ідеї, які виражалися у наданні дітям права на загальнообов'язкову освіту, свободи особистості та недоторканності внутрішнього світу.

Слід підкреслити, що проблематика, пов'язана з правами дитини, вивченням та удосконаленням існуючого механізму їх реалізації й захисту, досліджувалася також окремими вітчизняними та зарубіжними науковцями.

Зокрема, А. І. Абрамов запропонував підходи, спрямовані на формування загальних принципів і міжгалузевих механізмів регулювання правовідносин із участю дітей, узгодження норм різних галузей права і практики їх застосування під час захисту прав дитини. В. В. Кулапов досліджував питання захисту суб'єктивних прав і законних інтересів дітей. Є. А. Лактункіна та Т. Ю. Смолова вивчали теоретико-правові аспекти процесу становлення, розвитку та реалізації прав дітей.

Вказана проблематика також постійно перебуває у полі зору вітчизняних науковців. Зокрема, Н. М. Оніщенко та С. О. Сунегін аналізували історію процесу «виокремлення» дитини як об'єкта соціально-правового захисту. Окрім того, Н. М. Оніщенко сформулювала основні теоретичні поняття у сфері вивчення прав дитини. Так, на її думку, права дитини – це певні можливості дитини щодо її гармонійного розвитку й росту в певних соціальних, економічних і духовних умовах, що відповідають координатам часу і простору. Свободу дитини науковець визначила як законодавчо закріплену та гарантовану можливість дитини реалізовувати особисті потреби та інтереси, зумовлені її віковими особливостями фізичного, інтелектуального, культурного розвитку. Це можливість здійснення незалежного вибору певного рішення, свобода вираження думок, невтручання у сферу особистих переконань тощо. У свою чергу, законний інтерес дитини, на думку Н. М. Оніщенко, означає інтерес, який охороняється державою та суспільством⁹.

О.Ф. Скакун також визначила місце прав дитини як складової системи прав людини, і виклала своє бачення визначення поняття «права дитини». Так, на її думку, права дитини – це можливості (свободи) неповнолітньої дитини, необхідні для її існування, виховання та розвитку. Численні права дитини збігаються з правами людини (право на життя, ім'я, отримання громадянства, вільне висловлювання думки та ін.)¹⁰.

Наукові дослідження у сфері захисту прав та свобод дитини провела також Н. М. Опольська, яка у своєму дисертаційному дослідженні проаналізувала історико-правові, загальнотеоретичні аспекти й прикладні проблеми правового забезпечення прав та свобод дитини в Україні й запропонувала визначення критеріїв класифікацій прав та свобод дитини залежно від: можливості обмеження прав та свобод дитини батьками; активності дитини у здійсненні своїх прав та свобод¹¹.

Значний внесок у вивчення прав та свобод дитини зробила Н. М. Крестовська, дослідивши ювенальне право в системі юридичних наук, визначаючи його як комплексну галузь українського права, яка є ціннісно орієнтованою системою матеріальних, процесуальних та організаційних правових норм, спрямованих на забезпечення виживання, розвитку й соціалізації дитини, шляхом закріплення особливого статусу дитини як суб'єкта права, встановлення компетенцій інших суб'єктів права, зобов'язаних опікуватися справами дітей і регулювання відносин, одним із учасників (безпосереднім або через представника) яких є дитина. На думку Н. М. Крестовської, правовий статус дитини (ювенальний статус) – це система виражених у цінностях природного права та нормах позитивного права, гарантованих суспільством і державою суб'єктивних юридичних прав, обов'язків і відповідальностей особливого суб'єкта права – дитини¹².

С. П. Коталейчук вивчав теоретико-правові проблеми правового статусу неповнолітніх в Україні, Л. А. Ольховик – особисті немайнові права дитини за цивільним законодавством України, С. В. Несинова – державно-правовий механізм захисту прав неповнолітніх, А. В. Дакал – формування та реалізацію державної політики щодо захисту прав дітей в Україні, Х. В. Приходько – проблеми реалізації прав дитини та їх захист у системі місцевого самоврядування в Україні.

Отже, проаналізувавши проведені дослідження щодо виникнення та розвитку прав і свобод дітей, їх реалізації, слід зазначити, що протягом різних історичних періодів (Античний світ, Середньовіччя, Новий час та сьогодення) права дитини розвивалися відповідно до розвитку суспільства. Так, із розвитком людської цивілізації, формуванням системи прав людини і дитини, зокрема, почали з'являтися механізми щодо їх реалізації та захисту, які з часом були частково вивчені та опрацьовані вітчизняними й зарубіжними науковцями. Однак, відзначаючи їх внесок, необхідно констатувати, що на даний час існує потреба у нових комплексних підходах дослідження вказаної проблематики. Наразі бракує системних, цілісних досліджень, безпосередньо присвячених комплексному вивченню правової природи, сутнісних ознак гарантій прав та свобод дитини, з'ясуванню змісту механізму їх забезпечення, а також аналізу проблем реалізації прав та свобод дитини в Україні у сучасних умовах.

¹ Опольська Н. Основні етапи розвитку світової наукової думки щодо забезпечення прав і свобод дитини / Н. Опольська // Юридична Україна. – 2011. – № 2. – С. 23–27.

- ² Философские трактаты / пер. с лат., вступ. ст., коммент. Т. Ю. Бородай. – СПб. : Алетейя, 2001. – 400 с. – (Античная библиотека. Античная философия).
- ³ *Плутарх*. Сравнительные жизнеописания, трактаты и диалоги. – М. : РИПОЛ классик, 1997. – 505 с.
- ⁴ «О подготовке оратора» (отрывки) // Идеи эстетического воспитания. Антология : в 2 т. / сост. С. С. Аверинцева. – М., 1973. – Т. 1. Античность, Средние века.
- ⁵ *Мор Т. Утопия* / Томас Мор // Утопический роман XVI–XVII веков. – М. : Художественная литература, 1971. – С. 39–139.
- ⁶ *Кант И.* Критика чистого разума. Соч. : в 6 т. / И. Кант. – М. : Мысль, 1964. – Т. 3. – 799 с.
- ⁷ Руссо Ж.-Ж. Эмиль, или о воспитании / Ж.-Ж. Руссо // Пед. сочинение. – М. : Педагогика, 1981. – Т. 1. – С. 2–529.
- ⁸ *Кей Эллен*. Век ребенка / Эллен Кей ; пер. с нем. Е. Залого и В. Шахно ; под. ред. и с предисл. Ю. И. Айхенвальда. – М. : Д. М. Ефимов, 1905. – 295 с.
- ⁹ *Онщенко Н. М.* Права і свободи дитини: вступ до проблеми / Н. М. Онщенко, О. Л. Львова, С. О. Сунегін // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 2. – С. 13–17. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2013_2_4
- ¹⁰ *Скакун О. Ф.* Теория государства и права / О. Ф. Скакун. – Х.: Консум, 2000. – С. 186.
- ¹¹ *Опольська Н.* Правове забезпечення прав та свобод дитини (загальнотеоретичний аспект): дис. ... канд. юрид. наук / Опольська Наталя Михайлівна; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/9942>
- ¹² *Крестовська Н. М.* Ювенальне право країни: генезис та сучасний стан : дис. ... канд. юрид. наук / Н. М. Крестовська ; Національний університет «Одеська юридична академія» : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/970>

Резюме

Толкачова Г. В. Проблеми виникнення, розвитку та реалізації прав і свобод дитини у світовій та вітчизняній історіографії (окремі аспекти).

Протягом усіх етапів розвитку людської цивілізації найвидатніші вчені і філософи не залишалися осторонь питань вивчення правового статусу дитини, її виховання в суспільстві тощо. Проаналізувавши проведені дослідження щодо виникнення та розвитку прав і свобод дітей, їх реалізації, слід зазначити, що протягом різних періодів світової історії (Античний світ, Середньовіччя, Новий час та сьогодення) права дитини розвивалися відповідно до розвитку суспільства. Так, із еволюцією людської цивілізації, формуванням системи прав людини і дитини зокрема, почали з'являтися механізми щодо їх реалізації та захисту, які з часом були частково вивчені й опрацьовані вітчизняними та зарубіжними науковцями.

Ключові слова: права та свободи дитини, історіографія, проблеми реалізації прав дитини, гарантії.

Резюме

Толкачова А. В. Проблемы возникновения, развития и реализации прав и свобод ребенка в мировой и отечественной историографии (отдельные аспекты).

На протяжении всех этапов развития человеческой цивилизации выдающиеся ученые и философы уделяли внимание изучению правового статуса ребенка, его воспитанию в обществе и тому подобное. Проанализировав проведенные исследования, касающиеся возникновения и развития прав и свобод детей, их реализации, следует отметить, что на протяжении различных периодов мировой истории (Античный мир, Средневековье, Новое время и настоящее) права ребенка развивались в соответствии с развитием общества. Так, с эволюцией человеческой цивилизации, формированием системы прав человека и ребенка в частности, начали появляться механизмы их реализации и защиты, которые со временем были частично изучены и проработаны отечественными и зарубежными учеными.

Ключевые слова: права и свободы ребенка, историография, проблемы реализации прав ребенка, гарантии.

Summary

Tolkachova G. The problems of rise, development and implementation of child's rights and freedoms in the world and national historiography (some aspects).

The most prominent scholars and philosophers have not stayed away from the issues of studying legal status of a child, its education in society, etc. during all stages of human civilization development. Having analyzed available research on emergence, functioning, development and implementation of rights and freedoms of a child, it should be noted that rights of a child have been developed in line with the development of society throughout all the described periods of world history (antique, medieval, modern periods and present time). Thus, development of human civilization, formation of system of human rights and, in particular, child's rights, has caused the appearing of mechanisms for their implementation and protection, which were partly studied and worked out over time by domestic and foreign scholars.

Key words: rights and freedoms of a child, historiography, problems of implementation of child's rights, guarantees.